

Lektioita

Jani Tartia^a

Eletyn katutilan ajallisuus ja rytmisyys – näkökulmia ajalliseen kaupunkiympäristöön

Väitöstilaisuuden Lectio Praecursoria Tampereen yliopisto 17.1.2020

Jos kaupungin perimmäisen olemuksen yrittäisi tiivistää yhdeksi sanaksi, olisi se luultavasti *monimutkainen*. Paperilla kaupunki saattaa näyttää suhteellisen selkeältä asialta. Kaupungin voi yksinkertaisimmillaan ajatella olevan ihmisten yhteen tulemia, jokseenkin tiiviitä asutettuja alueita, joissa ihmiset toimivat toisistaan riippuvaisissa suhteissa – eräänlaisia ihmistoiminnan solmukohtia. Jos tähän tarkasteluun kuitenkin aletaan kasaamaan ikään kuin ’huojuvaa tornia’ eri palikoista, jotka koostuvat kaikista niistä eri tekijöistä, joista kaupunki muodostuu – kuten rakennettu ympäristö, merkitykselliset paikat ja symbolit, kaupunkiluonnon prosessit – tai aletaan kirjoittamaan auki kaikkea sitä mitä kaupungissa tapahtuu – ihmiselämien kaaret ja kirjo, lukemattomat kulttuurit, niiden alakulttuurit ja ala-alakulttuurit – alkaa muodostuvasta kuvasta, tai ’huojuvasta tornista’, tulla hyvin nopeasti erittäin monimutkainen. Jos vielä lisäksi tarkastelee kaikkia niitä yhteyksiä, mitkä kaupunkieihin linkittyvät – lukemattomat paikalliset vaikutustekijät ja maailmanlaajuiset, globaalit virrat – tai kiinnittää huomiota kysymyksiin siitä, miten kaupunki koetaan – esimerkiksi subjektiivisesti muistoissa ja mielikuvissa, tai jaetusti median representaatioissa ja tarinoissa – ja ottaa vielä tarkastelun alle sen, että kaupungit rakentuvat samanaikaisesti niin sanotusti ’ylhäältä käsin’ suunnittelun, hallinnon ja politiikan, ja toisaalta ’alhaalta käsin’ ruohonjuuritason toiminnan kautta, on kuva kaupungista entistä vaikeammin tavoitettavissa. Kaupunki näyttyy näin lähes äärettömän tiheästi kudottuna verkkona, tai verkostona, jossa kaikkien edellä mainittujen elementtien voi ajatella vaikuttavan toisiinsa, ja jossa näiden eri tekijöiden keskinäisten vaikutusten suunnasta tai prosesseista tulee hyvin vaikeaa, ellei jopa mahdotonta, pysyä täysin perillä. Juuri tämä monimutkaisuus tekee kaupungeista tutkimuskohteena mielenkiintoisen.

Kaiken tämän lisäksi tämä tiheästi kudottu verkko, eli kaupunki, ei ole vain staattinen, paikalleen jämähtänyt kokonaisuus, ikään kuin valmis teos, vaan ajallinen kokonaisuus: se uusiutuu ja toisintuu kaiken aikaa. Erilaiset historialliset tapahtumat ja kehityskaaret muokkaavat toki kaupungeja pidemmällä aikavälillä perinpohjaisesti – jokaisella kaupungilla on historiansa, kaupungeja visioidaan, suunnitellaan ja rakennetaan vuosia ja

^a Rakennetun ympäristön tiedekunta, Tampereen yliopisto

vuosikymmeniä silmällä pitäen eteenpäin, ja kaupunkiympäristöt kokevat joskus äkillisiä ja yllättäviäkin mullistuksia – mutta tämä uusiutuminen tapahtuu myös paljon lyhyemmissä ja vaatimattomimmissa aikasykleissä – viikoittain, päivittäin, tunneittain, minuuteittain, erilaisten arkisten toimintojen ja tapahtumien kautta, jotka kerrostuvat yhä uudestaan vakiintuneeksi kaupunkielämän rutiiniksi. Juuri tämä kaupungin jokapäiväinen ajallinen rutiini ja toisintaminen – *kaupungin ajallinen rytmisyys* – on väitöstyöni keskiössä.

Kaupunki siis koostuu rakennetun muodon lisäksi ajallisesta, ihmisen toiminnan kautta alati uudelleen rakentuvasta muodosta, joka rakennetun ympäristön tavoin on sekä käsin kosketeltavan materiaalista, että sosiaalista ja tiiviisti linkittyntä erilaisiin kulttuurisiin ajan jäsentämisen tapoihin ja luonnon sykleihin, kuten vuorokaudenaikaan tai vuodenaikaan, ja näiden syklien muutoksiin ja vaihteluihin. Kaupunki elää toistuvissa rytmeissä, joissa tapahtumat kulkevat tiettyjen, enemmän tai vähemmän vakiintuneiden kaavojen mukaan: se miten esimerkiksi liikumme kaupungissa rutiininomaisilla reiteillä, miten olemme vuorovaikutuksessa muiden ihmisten kanssa, tai miten päiväaikainen ja yöaikainen kaupunkitila eroavat toisistaan, rakentavat kaikki keskeisesti tätä kaupungin väliaikaista, mutta juurikin tämän säännöllisen toistuvuuden kautta suhteellisen pysyvää, rytmistä muotoa, tai mitä voidaan kutsua myös kaupungin ajalliseksi arkkitehtuuriksi (Osman & Mulíček 2017).

Tämän työn taustalla on laajempi kysymys siitä, mikä pitää tämän väliaikaisen ja hetkellisen ajallisen muodon – kaupungin rytmin – koossa ja mahdollistaa sen, että se toisaalta uudentuu yhä uudestaan, mutta samalla säilyen kuitenkin jokseenkin samanlaisen näiden toistojen välillä. Toisin sanoen, sen sijaan, että kaupunkiympäristön entropia – eli luontainen epäjärjestys – kasvaisi ajan kuluessa, miten tai mikä pitää kaupungin tilalliset ja ajalliset rakenteet koossa, ja mitä, ne toistuvat rytmiset kaupungin prosessit, joista monien keskiössä on ihminen – kuten kaupunkitilassa liikkumisen, asumisen tai työntekemisen toistuvat arkiset rutiinit – merkitsevät?

Tämän kaupungin rytmin tarkempi jäsenitys, käsitteellistäminen ja tutkimuksellinen ote kaupunkitilan, ihmisen ja arjen näkökulmasta ovat jääneet kuitenkin yllättävän vähälle huomiolle niin kaupunkitutkimuksen, yhdyskuntasuunnittelun, sosiologian kuin maantieteentkin aloilla – mitä aloja tämä väitöstyöni jossain määrin poikkileikkaa.

Osittain näitä kysymyksiä pohti ranskalainen kaupunkifilosofi Henri Lefebvre, yhdessä vaimonsa Catherine Régulierin kanssa. Lefebvre (1992; 2013) asetteli keskeneräiseksi jääneessä teoksessaan alustavia suuntaviivoja rytmin käsitteen ympärille rakentuvalla kaupungin analyysimallille, *rytmianalyysille*. Lefebvre määritteli rytmin tilan, ajan ja jonkin toiminnan (tai *energian*) väliseksi suhteiksi – tuoden esiin, että kaikella ja kaikkialla on rytmejä – ja jossa tarkasteltava kaupunki näyttäytyi monirytmisenä (tai *polyrytmisenä*) tilana. Lefebvrelle kaupunki oli ikään kuin jatkuva moniääninen sinfonia, jossa erilaiset rytmisyydet rakentavat tilan ja ajan välisiä toistuvia suhteita, ja Lefebvren kiinnostuksen kohteena oli kriittisesti tarkastella sitä, miten tämä sinfonia rakentuu, ja kenen toimesta. Toisin sanoen Lefebvre tarkasteli kriittisesti kaupunkitilaa, ja toi esiin, että kaupunkitila ja sen ajallisuus eivät ole vain absoluuttista, tai objektiivista, tilaa ja aikaa, vaan perinpohjaisesti sosiaalisesti – eli ihmistoiminnan kautta – tuotettua.

Tämän väitöstyön tavoitteena on ollut tarttua tähän kaupungin ajallisen rakenteen kysymykseen, sekä Lefebvren asettelemien suuntaviivojen että muiden kaupungin ajallisuutta tarkastelevien näkökulmien kautta, ja tarkastella kaupungin rytmisyyttä erityisesti arjen rutiinin ja liikkumisen näkökulmista, tuoden esiin tätä kaupungin hyvin oleellista, ja meille kaikille oman kokemuksemme kautta hyvinkin tuttua, mutta kenties vähemmän käsitteellistettyä ja tutkimuksen kautta jäsenettyä jokapäiväistä muotoa.

Yksi keskeisin kaupungin rytmi, ja johon tässä työssäni olen keskittynyt, ovat sen jokapäiväiset liikkumisen rutiinit. Meistä kukin osallistuu näihin rutiineihin osana arkielämää, liikkuessamme paikasta A paikkaan B. Liikuimme sitten jalan, pyörällä, julkisilla kulkuvälineillä, autolla tai muulla välineellä. Tätä kaupungin ajallista ja liikkumisen kautta

rakentuvaa muotoa kartoitetaan ja tutkitaan yhä enemmän kaupunkitutkimuksen ja liikkumisen ja liikenteen tutkimuksen kentillä, hyödyntäen esimerkiksi GPS-paikannusta muodostamaan kuva kaupunkitilan käytön ja ihmisen liikkumisen ajallisista muutoksista eri kaupunkialueiden välillä. Maantieteilijä Torsten Hägerstrandin (1970) kehittänyt aikamaantiede oli tutkimuskehystenä jo 1970-luvulla kiinnostunut siitä, miten ihmiset liikkuvat kaupunkialueilla sekä tilan että ajan 'koordinaatistoissa', muodostaen erilaisia kaupungin noodeja, tai nippuja, eli liikkumisen keskeisiä kohtaamispaikkoja, ja miten liikkumista ohjasivat ja rajoittivat erilaiset kaupunkiympäristön fyysiset ja sosiaaliset tekijät sekä arjen aikataulujen ja vastuiden vaikuttamat ajankäytön mahdollisuudet.

Arjen liikkumisessa ei kuitenkaan ole kyse vain yksinomaan siirtymisestä paikasta A paikkaan B (Cresswell 2010), ja sen liikenteellisestä tai ajallisesta optimoinnista, vaan sillä, mitä tapahtuu, ja mitä teemme matkan aikana, ja millaisessa ympäristössä liikumme, on keskeinen merkitys osana arkea, ja osana kokemustamme ja suhdettamme kaupunkiympäristöön. Kadut ja muut liikkumisen tilat kaupungissa ovat urbaanin arkielämän tärkeimpiä tapahtumapaikkoja – ne ovat keskeisessä roolissa siinä, miten (rutiininomaisesti) käytämme rakennettua ympäristöä ja olemme vuorovaikutuksessa sen kanssa, miten juurumme asuinympäristöihimme, ja miten kohtaamme muita ihmisiä kaupunkitilassa. Rutiininomaisen, toistuvan liikkumisen kautta muodostuu merkityksiä, kokemuksia, kuulumisen tunteita, vuorovaikutuksia, mielikuvia ja (liikkumisen) kulttuureita samalla, kun ne siirtävät ihmisiä paikasta A paikkaan B. Se miten käytämme ympäristöjä, haastamme suunniteltuja tai hallitsemia käytänteitä, löydämme ja teemme itsellemme tiloja, miten vahingossa tai epäroiden kuljemme kaupungissa, tai luemme ja ymmärrämme sen viestejä väärin, rakentavat toisenlaista kuvaa kaupungista ja siinä liikkumisesta kuin niin sanotusti 'ylhäältä' suunniteltuna ja loppuun asti mietittynä suoritteena.

Yksi tunnetuimmista kaupunkikirjoittajista, Jane Jacobs (1961; 2011) kirjoitti jo 1960-luvulla elävän kaupunkitilan muodostumisen vaatimuksista: hän nosti esiin tunnistettavan rutiinin tärkeyden siinä, miten tunnemme, otamme omaksemme ja olemme vuorovaikutuksessa kaupunkiympäristön ja muiden ihmisten kanssa. Jacobsin huolena oli, että kaupunkisuunnittelu ja liikkumisen suunnittelu kulkivat eri ratoja, ja autovaltaiset tiet ja muut motorisoidut liikkumisreitit rikkoivat tämän naapurustojen tunnistettavan ja ihmisen niihin kytkevän rutiinin, eli kaupunkielämän. Sama modernille kaupunkisuunnittelulle jokseenkin tyypillinen kahtiajako arkkitehtuurin ja yhdyskuntasuunnittelun – tai kaupunkisuunnittelun laajemmin – sekä liikennesuunnittelun välillä on edelleen nähtävissä: sijoittemme ja erottelemme liikkumisen omaksi osiokseen muusta kaupunkitoiminnoista, mikä moottoriliikenteen suhteen lienee sujuva ratkaisu mutta mikä on esimerkiksi kävelyn tai pyöräilyn kannalta ongelmallisempi. Suunnittelemme joko kaupunkielämälle tarkoitettuja paikkoja tai liikkumisen väyliä mutta emme välttämättä osaa tuoda niitä yhteen, saati kunnolla mieltää liikkumista varsinaiseksi kaupunkielämäksi, vaikka sitä se juuri mitä suuremmassa määrin on.

Työssäni olen tarkastellut liikkumista osittain Ole Jensenin (2013) esimerkin viitoittamana niin sanottuna ”mobiilina kokoutumana” (*mobile assemblage*), jossa liikkuminen toteutuu ylhäältä annettujen fyysisen ympäristön, suunnittelun, aikatalutuksen ja rajoitteiden sekä alhaalta kumpuavien henkilökohtaisten toimien, aikataulujen, tottumusten ja rutiinien ristiaallokossa. Tarkasteluun sisältyy aiemmin kuvaamastani kaupungin monimutkaisuudesta lukuisia elementtejä, tavoitteena ymmärtää arjen jokapäiväisen kaupunkiliikkumisen ja -tilojen muodostumista. Se, miten kaupunkitilat lopulta muodostuvat niiksi paikoiksi, arjen rutiineiksi ja kokemuksiksi ei ole lainkaan selkeä tai yksinkertainen prosessi.

Yhdistämällä laadullisen kaupunkiliikkumiseen kohdistuvan tutkimusintressin ajalliseen ja rytmiseen kaupunkiperspektiivin, keskeisiksi kysymyksiksi nouseekin se, mitä nämä liikkumisen kaupunkirytmit tarkoittavat liikkujan näkökulmasta; miten nämä rytmit vaikuttavat puolestaan kaupunkitiloihin: ovatko ne vain staattisia astioita, joissa asioita tapahtuu, vai muokkautuvatko ne tämän toiminnan kautta vastavuoroisesti;

onko kaupungilla tai tietyllä paikalla yksi, tietty rytmi, vai onko niitä tosiasiaa monia: samanaikaisia, päällekkäisiä, ristiriitaisia, kitkaisia eri käyttäjien näkökulmasta; ja miten yksittäisen paikan rytmit resonoivat laajemmin kokonaisen korttelin, alueen tai kaupungin laajuisina rytmeinä?

Hyödyntämällä laadullista kaupunkiliikkumisen kehystä sekä rytmianalyttistä tutkimuskehystä, väitöstutkimuksessani on tarkasteltu arjessa toistuvia kävely- ja ajoreittejä sekä liikkumisen tapahtumaa tavanomaisissa katu ympäristöissä keskeisissä suomalaisissa kaupungeissa, Tampereella ja Turussa, eri liikkumisen tutkimuksen menetelmiä hyödyntäen, mukaan lukien mukaan menemiseen perustuvia haastatteluita, valokuvia, reittivideoita ja reittiä kuvaavia mielikuvakarttoja, sekä videoituja paikkahavainnointeja. Ymmärtämällä liikkumisen olevan niin koettua kuin tilallisesti tuotettua toimintaa, voidaan kaupunkiympäristön rytmisyyden tarkastelun keskiöön nostaa erilaiset tilan konkreettiset haltuunotot, erilaiset henkilökohtaiset ja jaetut aikaperspektiivien kerrostumat, liikkumisen erilaiset *arrytmiat* (Lefebvre 1992; 2013), ja vuorokauden mukaan kehittyvät ja uusiutuvat prosessit. Tutkimusaineiston analyysi tuo esiin, miten ihmiset arjen reiteillään hahmottavat, kokevat ja toiminnallaan muokkaavat kadun (ja laajemmin kaupungin) rytmisyyksiä omien liikkumisrutiiniensa konteksteissa, ja toisaalta, miten tilallisen toiminnan ja liikkeen kautta tilassa liikkujat sopeutumisen tai haastamisen kautta muokkaavat muualta tai ennalta asetettuja rytmisyyksiä. Analyysi tuo lisäksi esiin erilaisia rytmien välillisyyksiä ja rytmittämisen prosesseja, kaupunkiympäristön morfologian vaikutuksia näiden rytmien muodostumiseen, sekä katutilan haltuunoton ajallisesti määräytyviä rytmisiä muotoja. Arjen katutilan suhteen rytmianalyttinen näkökulma paljastaa erilaisia mikrotason ajallisuksia (yhdessä makrotason kanssa), joiden valossa katu ympäristö näyttäytyy monien heterogeenisten ja samanaikaisten ajallisuksien tilana. Niiden avulla voidaan kartoittaa sekä formaaleja – eli suunniteltuja, ja niin sanotusti ”ylhäältä” asetettuja – että informaaleja – sattumanvaraisia tai rutiininomaisia, niin sanotusti ”alhaalta” käyttäjien toimesta asetettuja – liikkumisen kaupunkirakenteita.

Näille kysymyksille (ja vastauksille) on myös tarvetta, sillä kaupungit ovat yhä enenevässä määrin ihmisen elinympäristöjä. Noin vuodesta 2008 lähtien yli puolet maailman väestöstä asuu kaupunkialueilla, ja tämä luku tulee Yhdistyneiden kansakuntien (YK) ennusteiden mukaan vain kasvamaan tulevaisuudessa lähemmäs seitsemääkymmentä prosenttia seuraavan kolmenkymmenen vuoden aikana (YK 2018). Se, minkälaisia kaupunkeja rakennamme, on siis tärkeä ja alati ajankohtaisempi kysymys ihmisten siirtyessä kokonaisvaltaisesti urbaaneihin elinympäristöihin – mutta samalla, juurikin aiemmin mainitusta monimutkaisuudestaan johtuen, hyvin vaikeasti vastattava kysymys. Tarvitsemme uusia, niin käsitteellisiä, teoreettisia kuin menetelmällisiä työkaluja kaupungin ymmärtämiseksi: sekä sen formaalin, suunnitellun, tiedostetun ja kartalle piirretyn kaupungin, että yhtä lailla sen epäformaalin, itseorganisoituvan, sattumanvaraisen ja rutiininomaisen kaupungin – jota me kaikki omalla toiminnallamme tulemme yhä uudestaan tuottaneeksi – ymmärtämiseksi. Taustalla on pyrkimys kohti kestäviä ja tasa-arvoisia kaupunkeja, joissa ymmärrämme sen prosesseja sekä ”ylhäältä” että erityisesti ”alhaalta” päin muodostuvina, eli ihmisten ja asukkaiden itsensä tuottamina, epäformaalina ja rutiininomaisena kaupunkia.

Työn tavoitteena ei ole ollut pyrkimys piirtää katutilan tai kaupunkiympäristön kuvaa uusiksi, vaan ymmärtää paremmin ja täydentää tätä alussa esiin tuomaani monimutkaisen kaupungin kuvaa, ja piirtää tähän kuvaan kenties joitakin uusia viivoja tai yksityiskohtia, uusia yhteyksiä. Toisin sanoen, työssä on tuotu kaupungin rytmisyyden tarkastelun kautta kaupungin ja kaupunkiympäristöjen rytmien moninaisuus sekä ennalta suunniteltuna ja ohjattuna että liikkeellä olevien ihmisten tuottamana ja haastamana, ja viety kenties tätä kautta askeleen eteenpäin tämän monimutkaisen rytmisen kaupungin käsitteellistämistä.

Lähteet

- Cresswell, T. (2010) Mobilities I: catching up. *Progress in Human Geography* 35(4) 550–558.
- Hägerstrand, T. (1970) “What About People in Regional Science?”. *Regional Science Association Papers* XXIV 7–21
- Jacobs, J. (1961/2011) *The Death and Life of Great American Cities*. 50th Anniversary Edition. Modern Library, New York.
- Jensen, O.B. (2013) *Staging Mobilities*. Routledge, Abingdon.
- Lefebvre, H. (1992/2013) *Rhythmanalysis: Space, Time and Everyday Life*. Translated by S. Elden and G. Moore. Bloomsbury, London.
- Osman, R. & Mušiček, O. (2017) Urban chronopolis: Ensemble of rhythmized dislocated places. *Geoforum* 85 46–57.
- Yhdistyneet kansakunnat/United Nations (2018) *World Urbanization Prospects: The 2018 Revision*. Economic and Social Affairs, United Nations.

Väitöskirjan tiedot

- Tartia, J. (2020) *The Temporality and Rhythmicity of Lived Street Space*. Tampere University Dissertations 190/2020. Tampere University, Faculty of Built Environment, Tampere 2020. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-1387-6>